

УДК 159.922+159.98

Лілія Романкова

МОДЕЛЮВАННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ ЯК ЗАСІБ АКСІОКОРЕКЦІЇ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ

Було проаналізовано теоретико-методологічні та концептуально-методичні основи модельного вивчення і аксіокорекції конфліктної взаємодії. Встановлено, що моделювання як оперування образно-символічними, фізичними (матеріальними), математичними (в т.ч. графологічними) моделями є дієвим засобом профілактики неконструктивного розв'язання конфліктів, а також корекції реальної конфліктної поведінки в педагогічному спілкуванні.

Ключові слова: конфлікт, моделювання, рольова гра, психомалюнок, графологічне моделювання, соціально-психологічний тренінг, аксіокорекція.

Постановка проблеми. Попередження і врегулювання педагогічних конфліктів, передусім міжособистісних, в системі "вчитель-вчитель" є однією з найважливіших проблем психології педагогічного спілкування.

Провідну роль у попередженні конфліктів відіграє поведінка учасників конфліктної ситуації. Щоб управляти конфліктною ситуацією, необхідно добре розуміти психологічні механізми ескалації та перебігу конфліктів, знати динаміку їх прояву, передбачати можливі дії опонентів.

Дослідженню цих проблем присвятили свої праці А.Я. Анцупов і А.І. Шипілов, А.М. Бандурка і В.А. Друзь, Ф.М. Бородкін і Н.М. Коряк, Н.В. Грішина, О.А. Донченко і Т.М. Титаренко, Г.В. Ложкін і Н.І. Повякель, Л.А. Петровська, М.І. Пірен, Д.Г. Скотт, Р. Фішер та У. Юрі, М. Deutsch, К. Lewin.

Предметом численних досліджень стали форми вияву конфліктів між учителями, їх причини, поведінкова характеристика вчителів, схильних до конфлікту. Серед причин міжособистісних конфліктів найчастіше виділяють низький рівень духовної культури вчителя, його недостатню професійну майстерність, суперечливість інтересів, мотивів, духовних цінностей вчителів, такі індивідуально-психологічні особливості вчителя, як його характер, тип нервової системи тощо.

Однак практично не досліджено зв'язки між конфліктною поведінкою вчителя, різнорідними характеристиками його особистості та належністю до певного професійного типу. З'ясування цієї проблеми становить не лише теоретичний інтерес, а й має практичне значення. З'ясування такого багатозначного зв'язку дозволить діагностувати особистісні характеристики (амбіверсію-інтраверсію-екстраверсію), рівень агресії та вибір стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях, рівень емпатії та професійної спрямованості,

що допоможе звернути увагу на типи конфліктогенних вчителів і попередити чи скоректувати негативні поведінкові прояви.

На особливу увагу заслуговує і питання використання методу моделювання як засобу вивчення і корекції міжособистісних конфліктних взаємин. Це один із найскладніших методів психологічного дослідження, який розширює можливості експериментування.

Мета дослідження – вивчення особливостей застосування моделювальних методів (графологічного, ігрового і символічного) для профілактики й аксіокорекції конфліктної взаємодії в педагогічному колективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософсько-соціологічна традиція вивчення конфлікту представлена соціал-дарвіністськими (Л. Гумплович, Г. Ратценгофер, У. Самнер, Г. Спенсер), структурно-функціоналістськими (Е. Мейо, Т. Парсонс), марксистськими (Г. Зіммель, К. Маркс), феноменологічними (Р. Дарендорф, Л. Козер), загально-теоретичними (К. Боулдінг) тлумаченнями.

Психологічна традиція розуміння конфлікту пов'язана з психоаналізом З. Фрейда і його соціологізованими версіями (Г. Саллівен, Е. Фромм, К. Хорні); теорією поля К. Левіна; агресивно-фрустраційною теорією А. Басса і Д. Долларда; соціометричною концепцією Я. Морено; символічним інтераціоналізмом Д. Міда і Т. Шибутані; етологічним підходом К. Лоренца і Н. Тінбергена; соціотропним підходом У. Мак-Дугалла, С. Сігеле; теорією ігор М. Дойча; теорією організаційних систем (Р. Блейк, Дж. Мутон, К. Томас); теорією переговорів (Д. Рубін, Р. Фішер, У. Юрі).

Конфлікт як багатовимірне явище має свою структуру. Структура конфлікту – це сукупність стійких зв'язків конфлікту, що забезпечують його цілісність, тотожність самому собі, відмінність від інших явищ соціального життя, без яких він не може існувати як динамічно взаємозв'язана система і процес. До складових конфлікту відносять: сторони, умови, предмет, дії учасників та результат конфлікту (Н.В. Грішина); пізнавальні, емоційні, вольові компоненти конфлікту (І.В. Пономарьов).

Динамічні чинники конфлікту включають в себе виникнення, перебіг конфліктної взаємодії та її вирішення (А.Я. Анцупов, А.М. Бандурка, Ф.М. Бородкін, В.А. Друзь, Н.М. Коряк, А.А. Малишев, А.І. Шипілов). Динамічним характеристикам конфлікту приділяється основна увага в конфліктологічній літературі, бо від особливостей перебігу конфлікту залежить вибір тих чи тих конструктивних або деструктивних засобів виходу з нього, фактичне його розв'язання і наслідки.

На сьогодні основні функції конфлікту в психологічній літературі науковці об'єднують у блоки конструктивних та деструктивних

функцій (А.М. Бандурка і В.А. Друзь, Р.М. Бородкін і Н.М. Коряк, Н.В. Грішина, О.А. Донченко, Т.М. Титаренко).

Конфлікт відбувається на трьох рівнях: когнітивному, регулятивному та комунікативному. Між рівнями встановлюються певні смислові відношення залежно від досвіду та інтелектуального розвитку особистості.

Отже, системний підхід до вивчення конфлікту дозволяє всебічно охопити параметри його оцінки як складного соціально-психологічного явища з тим, щоб спроектувати комплекс теоретичних конструктів на практичну площину реальної взаємодії учасників педагогічного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Можливість використання моделювання з психокорекційною метою впливає з суті цього методу – оперування моделями як відображенням факторів, речей і відношень певної царини знань у вигляді більш простої і наочної матеріальної структури (Г. Клаус).

Психологічне моделювання вимагає дослідження психічних процесів і станів за допомогою їх реальних (фізичних) чи ідеальних, передусім математичних моделей. Наочно-схематичні моделі дозволяють зобразити ситуаційний контекст конфліктної взаємодії, процес її розвитку та типи взаємодії як результат такого розвитку.

Графологічне моделювання конфліктної взаємодії може бути використано в роботі науково-методичного семінару вчителів з метою підвищення їх комунікативної компетентності. Ми використовували граф-моделі конфлікту як структури, процесу і як результату; будували моделі випадкового, закономірного, неминучого конфлікту.

Окрім цього, можна розглядати рольову гру як процес і результат практично-дійового, рефлексивно-комунікативного моделювання конфліктних ситуацій, що здійснюється в організаційному форматі соціально-психологічного тренінгу. Гра як імітаційна діяльність в умовних ситуаціях через прийняття певної соціальної ролі та ігрових правил дозволяє виявити унікальність кожного гравця, його психологічні захисти й особистісні проблеми, а також потенціал духовного зростання.

Перед рольовими іграми, зазвичай, стоять такі завдання: активна соціально-психологічна підготовка учасників; відпрацювання методів міжособистісної взаємодії, створення сприятливого психологічного клімату в конкретній групі; спільне вирішення психологічних проблем.

У практиці тренінгу активно використовуються такі особливості методу рольових ігор:

- з самого початку задані соціальні ролі;
- розв'язання проблемних ситуацій через взаємодію гравців;
- максимально спрощена імітація реальності;
- імпровізація, активна співтворчість учасників;
- використання в системі з іншими методами;

- обов'язковий етап групової рефлексії;
- наявність керованої емоційної напруги.

Символічне моделювання конфліктної взаємодії у спосіб проєктивного малювання системи Я-образів дозволяє діагностувати внутрішньоособистісні (феноменологічні) конфліктні настанови, що утруднюють адекватне сприймання комунікативної ситуації, оцінку перспектив її розвитку і творчо-конструктивної трансформації у бік продуктивних взаємовідносин.

Самопізнання за допомогою інтерпретації і самоінтерпретації психомалюнку створює передумови для проникнення у смислові пласти свідомості, визначення і переформулювання завдань особистісного зростання учасників соціально-психологічного тренінгу.

Психолого-педагогічний експеримент з метою з'ясування можливостей моделювання як засобу аксіокорекції міжособистісних стосунків у педагогічному колективі проводився в III етапи: на першому, констатувальному були отримані фонові показники особистісних чинників поведінки в конфліктних ситуаціях за допомогою тестів К.Г. Юнга (виявлення екстраверсії-інтроверсії), А. Ассінгера (агресії), І.М. Юсупова (емпатії), К. Томаса (стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях), Є.І. Рогова (професійної спрямованості вчителя).

Встановлено, що співвідношення екстраверсії-інтроверсії у більшості респондентів збалансоване, середній рівень емпатійності та агресивності також домінує в діагностованій вибірці. Виявилася статистично достовірна кореляція екстраверсії з підвищеною агресивністю ($\rho = 0,8$; $p < 0,01$) та зв'язок високого рівня розвитку емпатії зі схильністю до конкуренції. Даний факт вимагає подальшого вивчення. Видається імовірним припущення про зв'язок діагностованих властивостей зі скритим генеральним фактором – тенденцією самоактуалізації, що вимагає вольової мобілізації і самоствердження в практично-перетворювальній соціальній діяльності.

Діагностовано профілюючий тип педагогічної спрямованості – вчитель-інтелігент з перехідними підтипами. Психоструктуру цього типу утворюють такі риси: високий інтелект, зразкова моральність, духовність і культура, почуття свободи.

Вчителям-предметникам притаманні спостережливність, професійна компетентність, високий інтелект, висока культура; вчителя-організатора відзначають вимогливість, організованість і дисципліна, сильна воля; вчитель-комунікатор емпатійний, привабливий, добросердечний.

Переважає більшість вчителів ("інтелігенти", "предметники") віддає перевагу уникненню як способу реагування в конфліктних ситуаціях ($\mu = 11,5$ і $10,5$ при $\sigma = 2,4$ і $1,45$), вчителі комунікативно-

організаторського типів найчастіше вдаються до суперництва ($\mu = 9,2$ і $11,0$ при $\sigma = 1,75$ і $2,34$).

На другому, формувальному етапі експерименту було реалізовано програму соціально-психологічного тренінгу, в якому переважали модельовальні методи – рольова гра і проєктивне малювання. Мета експерименту полягала в розвитку діагностованих особистісних властивостей до оптимального рівня, що забезпечило б належну рефлексію вчинків і настанов учителів, сприяло б гармонізації міжособистісної взаємодії в педагогічному колективі.

Психодинаміка особистісних змін і групового процесу характеризувалася чотирма етапами:

- 1 – розвиток самопізнання і взаєморозуміння в групі, зростання толерантності і зниження тривожності;
- 2 – гармонізація внутрішньогрупових відносин та корекція негативних емоційних станів і деструктивних тенденцій;
- 3 – розвиток адекватного суб'єктивного відображення конфліктної ситуації, рефлексія способів конструктивного розв'язання конфлікту;
- 4 – зростання якості міжособистісного спілкування учасників СПТ (злагодженість, емпатія, пластичність поведінки, співчуття, взаємодопомога та ін.).

Результати ретесту свідчать про те, що соціально-психологічний тренінг значуще вплинув на формування бажаної поведінки в конфліктних ситуаціях. За даними попередньої діагностики, члени психокорекційної групи віддали перевагу компромісу, ухиленню, суперництву як способам реагування в конфліктних ситуаціях:

Тип I. "вчитель-предметник"

Тип II. "вчитель предметник-інтелігент": 50% – ухилення

Тип III. "вчитель-інтелігент"

Тип V. "вчитель-організатор-інтелігент": 40% – суперництво

Тип VI. "вчитель-організатор"

Тип IV. "вчитель комунікатор-інтелігент": 10% – компроміс

Результати повторної психодіагностики засвідчили, що 90% відповідей вказують на застосування всіх стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях, а інші 10% відповідей утверджували суперництво ("вчитель-організатор").

Такі результати свідчать про розширення тезаурусу реагування в конфліктних ситуаціях, зростання пластичності поведінки, що є наслідком повнішої рефлексії різноманітних чинників конфліктної взаємодії.

Відстеження динаміки зміни рівнів емпатії відносно стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях свідчить про значне підвищення емпатійності (з 35,5 до 40 балів) у педагогів, які керуються стратегією компромісу. Помітно зросла емпатія у межах середнього (оптимального) рівня у педагогів – прихильників співробітництва (з

48,4 до 53,5 балів), при цьому розкид даних значно скоротився ($v_1 = 9,7$; $v_2 = 0,93$). Дещо зросла емпатійність у тих педагогів, котрі керуються стратегіями ухилення, пристосування і конкуренції, причому остання вимагає надмірної емпатії.

Відстеження динаміки зміни показників емпатії різних типів педагогів указує на те, що найнижчий рівень її розвитку притаманний вчителям-предметникам. СПТ допоміг підвищити їх емпатійність до оптимального (середнього) рівня, але і в цих рамках вона залишається найнижчою серед усього діагностованого контингенту.

Висока емпатійність властива типу "організатор-інтелігент", причому за час проходження СПТ її абсолютні (бальні) показники ще більше зросли. Можна припустити, що існує індивідуальний потенціал розвитку емпатії, як і інших властивостей особистості, який за певних умов актуалізується.

Помірне зростання емпатії зафіксовано і в решти типів педагогів. Усюди спостерігається мінімальний розкид даних, що свідчить про вираженість тенденції до підвищення емпатії вчителів, які брали участь в СПТ.

Аналіз динаміки вибору стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях педагогів різних типів показує, що більшою популярністю в результаті СПТ починає користуватися співробітництво і меншою – конкуренція. Це особливо характерно для вчителів-організаторів, які до СПТ віддавали перевагу конкуренції, а після його проведення наростили показники по співробітництву і компромісу, зменшивши по конкуренції та уникненню.

Менш конформною стала поведінка "вчителів-предметників", "інтелігентів", "комунікаторів-інтелігентів" і "організаторів-інтелігентів", які зменшили показники по шкалі "пристосування", яке не призвело до їх збільшення за шкалою "конкуренція". Натомість зросли показники по інших шкалах, що свідчить про те, що інтелігент залишається вірним собі за всяких обставин – конкуренція як спосіб вирішення спірних питань для нього неприйнятна, бо означає випинання своїх інтересів на шкоду інтересам іншого.

Значно урізноманітнює свої настанови щодо поведінки в конфлікті "вчитель-предметник", який починає більше орієнтуватися на співробітництво, компроміс і менше на конкуренцію, уникнення (хоча показники останнього зберігаються досить високими) і пристосування.

Загальною тенденцією, що характеризує ефективність СПТ, є підвищення показників емпатійності, зниження показників агресивності й урізноманітнення стратегій реагування в конфліктних ситуаціях.

Зросла суб'єктивна оцінка і вміння застосовувати співробітництво і компроміс при вирішенні конфліктів і зменшилася популярність конкуренції і пристосування як менш ефективних засобів міжособистісної взаємодії.

Висновки

1. Дієвим методом профілактики і аксіокорекції конфліктної поведінки є моделювання, суть якого полягає в оперуванні образними (символічними), фізичними (матеріальними), математичними (в т.ч. геометричними) моделями, які імітують конфлікт.

2. Аксіокорекція конфліктної взаємодії в педагогічному колективі може відбуватися шляхом використання варіантів методу моделювання – графологічного, ігрового та символічного в організаційно-методичних форматах науково-методичного семінару та соціально-психологічного тренінгу для вчителів.

3. Соціально-психологічний тренінг з використанням ролівої гри і проективного малювання дозволяє актуалізувати особистісно-розвивальний потенціал його учасників: емпатію, рефлексію, інтуїцію, позитивне мислення і продуктивну уяву, гармонізувати систему Я-образів і, в результаті, привести до конструктивного реагування в назрілій конфліктній ситуації. Моделювальні методи в структурі СПТ формують настанову і вміння варіативного, пластичного підходу до аналізу і розв'язання конфліктних ситуацій з урахуванням цілей і цінностей усіх заінтересованих сторін.

4. Встановлено тенденцію до стійкого підвищення показників емпатії, зниження агресивності і зростання варіативності поведінки в конфліктних ситуаціях. В результаті проведення СПТ доведена перевага співробітництва і компромісу при розв'язанні конфліктів у педагогічному колективі, підтверджено меншу доцільність конкуренції і пристосування як способів поведінки в конфліктних ситуаціях.

Перспективними напрямками подальших досліджень даної проблеми вважаємо розширення кола контрольованих змінних, що впливають на характер конфліктної взаємодії в педагогічному колективі, розробку оригінальних моделювальних методик з комплексним розвивально-корекційним ефектом та широке впровадження здобутків практичної психології в повсякденну діяльність шкільної психологічної служби.

1. Романкова Л.М. Соціально-психологічний тренінг як засіб психокорекції конфліктної поведінки педагогів / Романкова Л.М. // Психологія. Збірник наукових праць. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002. – Вип 15. – С. 341-350.
2. Романкова Л.М. Концептуальні основи модельного вивчення конфліктів / Романкова Л.М. // Філософія, соціологія, психологія : зб. наук.праць. – Івано-Франківськ, 2002. – Вип. 6, Ч. 1.– С. 227-236.
3. Романкова Л.М. Оцінка ефективності психокорекції конфліктної взаємодії педагогічного колективу методом моделювання / Романкова Л.М. // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки.– Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Вип III. – С. 198-202.
4. Романкова Л.М. Моделювання конфліктної взаємодії через графи / Романкова Л.М. // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої 30-річчю наук. та педаг. діяльності акад. С.Д. Максименка (Київ, 17-18 грудня 2001 р.). – К. :

Міленіум, 2002. – Т.1. – С. 336-344.

Model studying and conflict interaction correction with the theoretical-methodological purpose on conceptual-methodological have been analyses. Besides that the program of psychocorrection of conflict interaction in a pedagogic group by means of graphological, role-play and symbolic methods has been grounded, individual and group effects of its realization in psychopedagogical experiment have been described.

Key words: *conflict, conflict interaction, modeling, roleplay, psychopicture, graphological modeling, sociopsychological training, axiocorrection.*